

УДК 94(477):656.8

Дмитрик С.В., Миколаївський державний університет ім. В.О.Сухомлинського

Дмитрик Сергій Вікторович – аспірант кафедри історії України МДУ ім. В.О.Сухомлинського. У 2005 р. закінчив історичний факультет Миколаївського державного університету ім. В.О. Сухомлинського. Аспірант кафедри історії України МДУ ім. В.О.Сухомлинського. Тема наукового дослідження – „Виникнення і розвиток поштово-телеграфного зв'язку на півдні України (кінець XIII – початок XX ст.)”.

Роль реформи 1830 року в організації поштової справи на території України

В статті розглядається поштова реформа початку XIX ст., проведена імператором Миколою I. Особлива увага приділяється змінам і нововведенням, які з'явилися в організації поштової справи після проголошення Указу 22 жовтня 1830 р.

The postal reformat the beginning of the XIX century, which was provided by emperor Nicolay I, is examined in the article. Particular attention is paid transformations and innovations, which appeared in the postal business organization after the proclamation of the edict of October 22nd, 1830.

Серед усіх відкриттів людства одним з найбільш корисних є винайдення пошти, послугами якої користується все населення земної кулі. Без зв'язку не може бути здійснено управління державою, військовими силами, транспортом тощо. Велике значення зв'язок має для відносин з іноземними державами, будучи одним із показників культурного життя суспільства.

Своє місце у світовому процесі виникнення і розвитку поштового зв'язку займає й Україна. Проте українська держава в зазначеному процесі має одну суттєву особливість. Україна з XVII – по XX ст. перебувала під впливом Росії, і установи зв'язку сходу і півдня України, починаючи з кінця XVIII ст., розвивалися виключно в руслі політичних та соціально-економічних процесів, що проходили в Російській імперії. Тому питання, пов'язані з розвитком поштових установ, є досить актуальними на сучасному етапі, бо еволюція вітчизняної пошти безпосередньо пов'язана з розвитком історичних подій в Україні.

Проблемам розвитку поштового зв'язку в Україні присвячено небагато уваги, оскільки матеріали з історії пошти XIX ст. нечисленні. Питанням діяльності та розвитку поштових установ України присвятили свої праці В.Бізіна, В.Кофман, Р.Калін, В.Мухін, В.Мороз,

П.Дюков, В.Іванов, В.Юрій [1]. Науковці висвітлили основні етапи виникнення, становлення і розвитку поштового зв'язку в Україні. Проте питання реформування поштової справи у XIX ст. розкрито недостатньо глибоко. Тому автор даної статті, опираючись переважно на матеріали Державного архіву Миколаївської області, намагається заповнити цю прогалину.

Стрімкий розвиток промисловості та торгівлі в перших десятиліттях XIX століття, соціально-економічні зміни після Вітчизняної війни 1812 року вимагали еволюційних змін і в поштовому зв'язку як невід'ємній частині господарсько-державного життя країни.

Зміни були впроваджені імператором Миколою I виданням указу від 22 жовтня 1830 р., за яким ліквідувалися п'ять із семи губернських поштамтів, окрім Московського і Петербурзького. Для нагляду за роботою поштових установ було створено одинадцять поштових округів, чотири з яких: IV, V, VI і VII, охоплювали українські території [2].

Південні українські губернії, а саме: Катеринославська, Таврійська та Херсонська – утворювали VII округ. Очолював його статський радник Прохор Крупеников [3].

Всі установи поштового зв'язку утворювали чітку структуру: повітові поштові контори, прикордонні, губернські, Поштовий

департамент та окремі Санкт-Петербурзький і Московський поштамти. Губернські поштові контори поділялися на 3 класи, прикордонні – на 2, вони підпорядковувалися Поштовому департаменту. Повітові контори були 4-х класів і були підпорядковані губернським конторам [4].

Всього в Російській імперії було дві прикордонні поштові контори 1-го класу, і обидві знаходились у Херсонській губернії – в Одесі та Дубоссарах. А от щодо повітових контор, то лише в Миколаєві та Єлисаветграді вони належали до 1-го класу, в Тирасполі – 2-го, переважна ж більшість – до 3-го та 4-го класів.

Положення про влаштування поштової частини складалося з дев'яти розділів. Розділ I розкривав правила прийому, відправки, отримання і роздачі кореспонденції різного роду. При видачі грошей поштові службовці повинні були не перераховувати їх повторно, а надавати цю можливість одержувачу, але обов'язково в присутності чиновника. Якщо ж одержувач прийняв кошти без перерахунку, то в подальшому він втрачав право апелювати щодо невідповідної кількості грошей тій, що зазначена на поштовому пакеті. Таким чином, захищалися права поштової контори як державної інституції від можливого шахрайства при отриманні грошових переказів.

Особливий акцент був зроблений на недопущенні таємного вкладення в звичайний чи страховий лист грошей чи речей. При підозрі на такі дії вимагали від відправника відкриття листа. Якщо підозра підтверджувалася, то гроші і речі конфісковували, причому одна четверта частина – на користь того, хто відкрив листа, а інші три частини – у державну казну [5].

Подібна ситуація з несанкціонованим відправленням грошей та речей була і з використанням посилок. В них заборонялося пересилати гроші, листи, рідини, порох та горючі речовини. При порушенні вказаної вимоги одержувач, а в разі його відмови – відправник платили за листи по одному рублю з золотника або по три рублі з лота. Гроші й рідини, порох та інші горючі речовини конфісковували, і з одержувача відраховували по три рублі з лота ваги посилки, а відправник повинен був через суд заплатити всі збитки, спричинені посилкам інших осіб, якщо такі були встановлені судом [6].

На всіх грошових, страхових та простих пакетах і посилках приймальник мав зазначити точну вагу та суму вагових і страхових грошей, а на грошових пакетах вказувати ще й своє прізвище, що унеможливило спекуляції з грошовими пакетами з боку службовців поштової контори.

Більшість документів, які стосувалися

поштових відправлень, була відмінена. Особливе ж місце відводилось книзі для записів всієї грошової, страхової та посылкової кореспонденції. За цією книгою відправник пересвідчувався, що відправлене ним потрапило на пошту, а поштмейстер чи інший чиновник пересвідчувався в тому, що саме прийнято і за що він повинен нести відповідальність [7].

Якщо відправник бажав, то міг по 20 копійок за кожний пакет чи посылку отримати особливу розписку як додаткову гарантію точної і своєчасної доставки кореспонденції.

При відправленні простих листів чиновникам пошти потрібно було вказувати такі відомості в реєстрі:

- ім'я, прізвище того, кому відправлено листа;
- число лотів у кожному листі;
- суму вагових, утриманих з кожного листа;
- загальну кількість листів, лотів і вагових;
- для казенної кореспонденції також відмічати, від кого вона відправлена та зазначений на ній номер.

А при грошовій, страховій та посылковій кореспонденції відправляли до кожного поштового пункту спеціальні відомості з описом, кому саме і що посилається. Відомості писались на половині аркуша, щоб на іншій можна було брати розписку від одержувача.

В розділі II йшлося про обов'язки губернських і обласних поштових контор щодо управління. Їм надавалась можливість самим вирішувати більшість сумнівних питань в рамках встановлених правил, в тому числі накладати штрафи. Губернські і обласні поштові контори повинні були розглядати справи про скарги на підлеглих їм чиновників; про різного роду помилки, вчинені їхнім відомством; про непристойне поведіння з публікою (клієнтами) при службових відносинах, інші події, які не відповідають встановленому порядку, особливо ті, що пов'язані зі збитками для казни [8].

Справи особливо важливі та справи, пов'язані зі збитками для казни більш ніж на 100 рублів, губернські і обласні контори передавали Поштовому департаменту.

Призначати, звільняти чи переводити сортувальників і нижчих службовців губернські і обласні поштові контори могли за власним розсудом, і один раз на місяць вони повинні були доповідати про це Поштовому департаменту. Вказані категорії службовців та чиновники, що перебували у відомстві губернських і обласних контор, мали можливість отримувати відпустки до 4-х місяців. А помічники губернських поштмейстерів, повітові поштмейстери та контролери губернських контор могли отримати

відпустки не більш як на 28 днів, і обов'язково при умові представлення до Поштового департаменту пояснення, хто заступає на місце звільненого [9].

Розділ III розкривав систему заохочень і стягнень, яка надавалась губернським і обласним поштовим конторам. Для ефективної діяльності в цьому напрямку по Поштовому відомству запроваджувався штрафний збір. Формувався він за рахунок утримань і стягнень зі службовців поштових контор, і використовувався для преміювання тих службовців, які проявили себе активною діяльністю, відмінною поведінкою та бажанням нести службу.

Серед дій, що призводили до накладення стягнень, були: неточність у виконанні правил; відправка кореспонденції в іншому напрямку та несвоєчасний її прийом або несанкціонована затримка; прийом і видача кореспонденції поза межами поштової контори; повільне задоволення кореспондентів у їх законних вимогах або ухилення від них; непристойна поведінка з клієнтами чи навіть між собою та інше. Зі службовцями, які вчиняли вказані дії, поводилися, досить демократичним чином:

- спочатку робили зауваження, а потім виносили догану;
- тих, хто не виправлявся, позбавляли частини заробітної плати за такою схемою: в перший раз – за один тиждень, в другий – за два, в третій – за три;
- тих же, хто й після цього не виправлявся – звільняли.

Але в положенні вказувалося, що накладення стягнень повинно зростати лише в тому випадку, коли порушення набудуть систематичності, тобто частіше, ніж три рази на рік.

Стосовно винагород, то поштові контори могли самостійно приймати рішення щодо переміщення сортувальників і розбірників з низького окладу на вищий та підвищення поштарів до унтер-офіцерів чи станційних доглядачів.

Передбачалися заохочення і для сторонніх людей, які знаходили втрачені листонашами листи, сумки або чемодани з кореспонденцією. За кожен лист відраховували з окладу листоноші по 10 копійок і віддавали ці кошти тому, хто їх знайшов. А з кожної сумки чи чемодана, які відправлялися поштою та естафетами, утримувалися по 10 копійок з кожного рубля вартості сумки чи чемодана [10].

Розділ IV розкривав обов'язки нової посади контролера, який мав здійснювати контроль в губернських і обласних поштових конторах. При відправленні кореспонденції контролер був зобов'язаний особисто або через призначених

ним осіб, але обов'язково в його присутності, проставляти штемпель на кожний пакет чи посилку. Штемпель завжди зберігався тільки в контролера.

Контролер ніс відповідальність тільки за відповідність ваги і взятих за неї зборів, але не за речі, вкладені в поштовий пакет. За це відповідали приймальники, а контролер слідкував, щоб вони на кожному прийнятому пакеті чи посилці проставляли своє прізвище. Надлишок при прийомі будь-якого пакета не замінював недостачі в іншому і в жодному разі не міг віддаватись приймальнику. Такий надлишок залишався на 1 рік в поштовому відомстві на випадок подання скарги ким-небудь з відправників, якщо скарга задовольнялась, то надлишок повертався, якщо ж ні, то по закінченні одного року кошти переходили до державної казни [11].

При отриманні естафети контролер перевіряв, чи відповідала сума взятих грошей відстані і кількості коней, використаних на доставку кореспонденції, про що робив відповідний запис у відомостях, які приходили з кореспонденцією. Перевірку ж вагових і зборів, виставлених на грошових і страхових пакетах, здійснював поштмейстер, і його помічник перевіряв просту кореспонденцію, про що робилися відповідно записи у відомостях про грошову і посилкову кореспонденцію та у реєстрах простої кореспонденції.

Пакети з грошима, документами та посилки, залишені в поштовій конторі до запиту, контролер занотовував в особливу відомість і особисто вів нагляд, щоб по кожному пакету чи посилці були отримані розписки.

Контролер особливу увагу повинен був звертати на помилки підвідомчих йому поштових пунктів і сповіщати про них губернського поштмейстера для відповідного стягнення. Він контролював переміщення поштових зборів з підвідомчих йому пунктів до губернської контори. Також контролер слідкував за використання коштів поштовими установами в господарських цілях, проводив їх ревізію і про результати повідомляв Поштовий департамент [12].

Прибуткові і видаткові книги, в яких містилися щомісячні відомості та річний звіт, заповнені контролером, передавалися з губернських і обласних поштових контор на ревізію до Поштового департаменту. Всі книги, відомості та звіти контролер підписував разом з губернським поштмейстером.

Розділ V був присвячений змінам в діяльності столичних поштамтів, які мали набагато складніше діловодство, ніж в губернських і обласних конторах і тому потребували індивідуального підходу. Так,

поштова справа в столичних поштамтах розподілялася між різними експедиціями, які визначалися в штаті.

Серед нововведень було створення посади ревізора, який мав перевіряти кореспонденцію, що надходила і відправлялася.

Листи, які не знаходили своїх адресатів, після закінчення місячного строку через реєстрову експедицію направлялися в один із столичних поштамтів і заносилися до алфавітної книги. Якщо знову на протязі місяця листи залишалися без запиту, то вони відправлялися за встановленою повністю або частково адресою, принаймні в те місто чи село, з якого лист надійшов на пошту [13].

Для зручності клієнтів столичні поштамти зобов'язувались облаштувати біля входів у приймальні експедиції спеціальні дошки із зазначеним часом прийому і відправлення кореспонденції, а також у зручних місцях встановити годинники таким чином, щоб вони показували час і ззовні, і всередині будівлі поштамту.

Якщо людина, на ім'я якої приходив грошовий переказ, після отримання двох повідомлень про це, не з'являлася в поштамт на протязі 30 днів, то за зберігання грошей протягом подальшого часу поштамт утримував по 1 рублю з кожної тисячі або по 10 копійок з кожної сотні. Коли ж сума була менша за 100 рублів, то з неї не знімалися кошти.

Бажаючи отримувати листи з пошти через своїх довірених осіб, могли замовити цю послугу за 5 рублів на рік. Поштамт видавав річний білет, який обов'язково мав надаватись третьою особою для отримання листа на пошті.

Зростання грошового обігу за посередництвом поштових інституцій зумовило такі зміни в діяльності Санкт-Петербурзького поштамту, а саме: Кредитний і Комерційний банки повинні були направляти своїх службовців для прийому і передачі грошових сум у приміщенні самого поштамту, для полегшення роботи останнього; на такий же порядок переходило відправлення коштів через поштамт з Головного казначейства [14].

Розділ VI розкривав правила перевodu поштових зборів. Кожен місяць повітові поштові контори зобов'язані були пересилати поштові збори у вищестоящі над ними та губернські поштові контори. Отримані таким чином кошти з Московського поштамту та губернських контор два рази на місяць направлялися в повітові казначейства, що знаходилися в Москві та губернських містах. За такою ж схемою висилалися кошти до Санкт-Петербурзького поштамту, з тією лише різницею, що з нього поштові збори направлялись безпосередньо до Головного

казначейства.

Порядок використання видаткових коштів по всіх поштових пунктах та ведення книг і рахунків по Департаменту і поштамтам регламентувалося розділом VII. Особливий акцент в розділі зроблений на використанні коштів, пов'язаних з будинками, в яких розміщались поштові установи. Губернські, обласні та пограничні контори з суми коштів, виділених на канцелярські видатки і утримання будинків, могли виділяти лише одну третю частину на їх утримання, а в разі відсутності власних приміщень – на оренду. Якщо грошей не вистачало, то різницю вносили до щорічного кошторису видатків до того часу, поки будували чи купували для поштових контор приміщення за казенні кошти. Повітовим конторам дозволялося виділення половини коштів щорічних видатків на утримання казенного будинку чи оренду за контрактом. Але положення встановлювало, що після 22 жовтня 1830 року будинки для повітових поштових контор будуватись чи купуватись не будуть. Винятки були можливі лише з особливого дозволу Поштового департаменту [15].

В розділі VIII ішлося про стягнення плати за листи, що приходили на кораблях. Вирішальну роль в удосконаленні морських поштових перевезень напередодні реформи відіграло виникнення пароплавних товариств. В 1828 р. між Поштовим департаментом і приватними судновласниками була підписана угода на перевезення пошти із Одеси до Константинополя. В угоді були вказані умови, що забороняли приймати до перевезення листи, які не оплачувалися поштовим збором [16].

У будь-яких портах листи, привезені шкіперами, матросами чи пасажирами, мали бути зібрані шкіперами і через корабельних наглядачів відправленні у відповідне поштове місце порту. З таких листів стягувалися портові та вагові гроші, які були вдвічі менші, ніж відповідні збори за перевезення сухоходом чи пароплавом. Шкіперам, які передавали листи корабельним наглядачам, видавали по 20 копійок за кожен лист. Якщо хтось з моряків чи пасажирів бажав сам доставити листи за адресами, то був зобов'язаний внести гроші за них в поштове відділення.

Шкіпери, матроси і пасажири, які мали при собі листи, не звільнялися від плати за них. За цим спостерігали корабельні наглядачі і контролювали, щоб без поштового штемпеля ні в кого не було листів на кораблі. Якщо встановлювалось, що хтось переховував листи без поштового штемпеля, то з нього стягувався штраф в розмірі 25 рублів за кожен лист. Причому одна п'ята частина суми відходила на користь того, хто цей факт встановив, решта становила поштовий

дохід [17].

Розділ IX присвячувався правам, обов'язкам, функціям і відповідальності окружних поштових інспекторів, які були головними посадовими особами в поштових округах. Для виконання службових обов'язків поштовому інспектору призначалася необхідна кількість помічників у відповідності до розмірів його округу, та переважно з поштових чиновників.

Високий рівень статусу окружного пошт-інспектора підтверджувався тим, що він доповідав безпосередньо у Поштовий департамент; мав право тимчасово відсторонити від несення служби поштмейстера чи іншого чиновника; не залежав і не підпорядковувався губернатору, а лише співпрацював з останнім у справах, пов'язаних з використанням поліції; навіть мундир окружний пошт-інспектор носив відповідний мундиру пошт-директора, а його помічник – мундиру губернського поштмейстера [18].

Окружний поштовий інспектор зобов'язаний був або двічі на рік, або хоча б один раз об'їжджати всі поштові пункти свого округу, причому точного часу для візування тієї

чи іншої поштової установи визначено не було. Натомість положення передбачало, що поштовий інспектор повинен планувати свої об'їзди так, щоб чиновники чекали його завжди і не могли знати наперед про час його прибуття. Поштовий інспектор мав дуже широкі повноваження і права перевіряти будь-який напрямок роботи, виконуваний поштовою установою в рамках постанов Поштового департаменту і його особистих інструкцій. Для ефективного здійснення своїх повноважень у користування пошт-інспектору надавалися казенні будинки на станціях та готелі відомства Поштового департаменту. Для об'їздів у справах служби на всіх станціях поштової утримувачі повинні були надавати окружному поштовому інспектору по чотири, а його помічнику - по три коня безкоштовно. В положенні зазначалося, що поштовий інспектор не мав права використовувати поштових коней для особистих цілей, в іншому ж разі на нього було б накладено суворе стягнення.

При пошт-інспекторі не було канцелярії, і письмові зносини здійснював він особисто з помічником і одним письмоводителем. Однак він мав право вимагати, щоб поштова контора

Література

1. Бизина В.Г. Из истории украинской почты (К 225-летию Киевского почтамта). – К.: [Б.в.], 2000. – 91 с.; Мухін В., Мороз В., Дюков П., Іванов В., Юрій В. Від гінця до Інтернету. Нариси з історії української пошти. – К.: [Б.в.], 2002. – 327 с.
2. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО), Ф. 87. – Оп. 1. – Спр. 36 – Арк. 26.
3. Там само. – Спр. 37. – Арк. 3.
4. Бизина В.Г. Указ. соч. – С. 18.
5. ДАМО. – Ф. 87. – Оп. 1. – Спр. 36. – Арк. 1.
6. Там само. – Арк. 1 зв.
7. Там само. – Арк. 2.
8. Там само. – Арк. 6-7.
9. Там само. – Арк. 7 зв.
10. Там само. – Арк. 8-8 зв.
11. Там само. – Арк. 9.
12. Там само. – Арк. 10.
13. Там само. – Арк. 12 зв.
14. Там само. – Арк. 13-13 зв.
15. Там само. – Арк. 14 зв.-15 зв.
16. Материали по истории связи в России XVIII – начала XX вв.: Обзор документальных материалов / Под ред. Н.А. Мальцевой. – Ленинград: Б.и., 1966. – С. 44.
17. ДАМО. – Ф. 87. – Оп. 1. – Спр. 36. – Арк. 16.
18. Там само. – Арк. 16 зв.
19. Там само. – Арк. 17-20.
20. Мухін В., Мороз В., Дюков П., Іванов В., Юрій В. Вказ. праця. – С. 55.

Надійшла до редколегії 15.01.2007 р.